

فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری عمومی، دوره ۸، شماره ۲۸، پاییز ۹۷

مسئله‌شناسی پایداری در منطقه آزاد اروند

سجاد فتاحی^۱

چکیده

در این مقاله تلاش شده است با رویکردی بین‌رشته‌ای و با بهره‌گیری از منابع داده‌ای گوناگون، مهم‌ترین مسائل و چالش‌های پیش روی منطقه آزاد اروند در استان خوزستان شناسایی شود. بر این اساس، ۲۱ مسئله و چالش اساسی در حوزه‌های گوناگون اقتصادی، سیاسی، محیط‌زیستی و مدیریتی شناسایی شده است که در مجموع بر پایداری این منطقه اثرگذار بوده و در صورت توجه نکردن به آن‌ها، ممکن است ضمن اثرگذاری مخرب بر پایداری این منطقه استراتژیک کشور، تجربه تأسیس این منطقه، همانند سایر مناطق آزاد کشور، با شکست مواجه شود. برخی از این چالش‌ها پایداری این منطقه آزاد اقتصادی را تحت تأثیر قرار می‌دهند اما برخی دیگر از چالش‌ها، نه تنها می‌توانند بر پایداری منطقه به منزله یک منطقه آزاد تجاری اثرگذار باشند بلکه می‌توانند پایداری محیط‌زیستی دو شهرستان خرمشهر و آبادان را به شدت تحت تأثیر قرار دهند و با مخاطرات جدی روبرو کنند.

کلیدواژه‌ها: منطقه آزاد اروند، پایداری، مطالعات بین‌رشته‌ای

۱. دکترای جامعه‌شناسی و پژوهشگر حوزه پایداری و سیستم‌های حکمرانی؛ رایانامه: fattahisajjad@gmail.com

۱. مقدمه

هر قلمرو جغرافیایی - سیاسی، بسته به اهدافی که برای آن تعریف شده است، برای بقا در محیط پیچیده پیرامونی و رقابت با سایر مناطقی که کارکردها و اهداف مشابهی در سطح کشور، منطقه و یا جهان دارند باید به گونه‌ای کارآمد با برخی مسائل و چالش‌ها در حوزه‌های گوناگون اقتصادی، محیط‌زیستی و اجتماعی مواجه شوند و بهینه‌ترین روش‌ها را برای مواجهه با آن‌ها به گونه‌ای برگزینند که در مجموع بر پایداری منطقه افزوده شود. مهم‌ترین هدف تأسیس مناطق آزاد تجاری - اقتصادی در دنیا، ایجاد زمینه برای افزایش صادرات کشورها است. در ایران، برنامه‌ریزی برای احداث این مناطق اگرچه از سال‌های پیش از انقلاب ۱۳۵۷ آغاز شد اما با وقوع انقلاب و بعدها جنگ، تأسیس این مناطق تا اواخر دهه ۱۳۶۰ و برنامه اول توسعه جمهوری اسلامی به تعویق افتاد. در برنامه اول توسعه، با توجه به ضعف اساسی کشور در زمینه اتکا به صادرات تک‌محصولی نفت و ضربه‌پذیری از این جهت، تأسیس این مناطق به عنوان راهکاری برای افزایش قدرت صادراتی کشور در نظر گرفته شد، اما بنا به دلایل گوناگون، این مناطق هیچ‌گاه نتوانستند اهداف اولیه تأسیس خود را برآورده کنند و حتی در مسیری معکوس تبدیل به پایانه‌هایی بزرگ برای واردات به کشور شدند.

منطقه آزاد تجاری - اقتصادی اروند نیز یکی از مناطق هفت‌گانه آزاد کشور است که با قرارگیری در منطقه‌ای استراتژیک در خاورمیانه از ظرفیت لازم برای تبدیل شدن به یکی از مهم‌ترین و در عین حال موفق‌ترین مناطق آزاد این منطقه و البته جهان برخوردار است؛ اما این منطقه با مسائل و چالش‌هایی در حوزه‌های اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی روبرو است که پایداری آن را به شدت در معرض مخاطرات جدی قرار داده است. بدیهی است که برای بهره‌گیری از پتانسیل‌های بالقوه این منطقه و تبدیل شدن آن به یکی از مناطق آزاد موفق کشور، منطقه و البته جهان، گام نخست شناسایی مسائلی است که این منطقه به عنوان یک منطقه آزاد تجاری - اقتصادی با آن روبرو است؛ در گام بعد، باید تبیینی دقیق از علل شکل‌گیری و ماندگاری این مسائل ارائه کرد؛ و در گام سوم می‌توان با بهره‌گیری از اطلاعات حاصل از دو گام پیشین نسبت به ارائه راهکارهایی برای برطرف کردن این مسائل و یا تخفیف آن‌ها اقدام کرد. توجه نکردن به این مسائل می‌تواند نه تنها تجربه ایجاد منطقه آزاد اروند را - مانند برخی مناطق آزاد دیگر کشور - با شکست روبرو کند و سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در این منطقه را در معرض مخاطرات جدی قرار دهد، بلکه می‌تواند چالش‌های اساسی برای دو شهرستان آبادان و خرمشهر - که از موقعیت ژئوپولیتیک قابل توجهی در کشور و منطقه برخوردارند - ایجاد کند.

۲. روش‌شناسی مقاله

این مقاله برای شناسایی مسائل و چالش‌های پیش روی منطقه آزاد اروند از مجموعه‌ای از روش‌ها از قبیل مطالعه اسنادی، مصاحبه و مشاهده میدانی بهره گرفته است.

۳. رویکرد نظری مقاله

پایداری قلمروهای جغرافیایی - سیاسی بواسطه مسائل و چالش‌های گوناگونی در حوزه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و محیط‌زیستی همواره در معرض مخاطره قرار دارد و اقدامات و سیاست‌گذاری‌ها می‌تواند بر پایداری یک منطقه بیفزاید و یا با اثرگذاری منفی بر پایداری آن منطقه را در معرض مخاطرات جدی قرار دهد. از سوی دیگر، به‌واسطه در هم‌تنیدگی حوزه‌های مختلف، یک مسئله در حوزه محیط‌زیستی و یا اجتماعی می‌تواند اثرهای مخربی بر سایر حوزه‌ها و در مجموع بر پایداری کل منطقه بگذارد و از این رو هنگام تحلیل باید برهم‌کنش این حوزه‌ها در نظر گرفته شود. از این منظر، نویسنده این مقاله تلاش می‌کند با اتخاذ رویکرد بین‌رشته‌ای و با بهره‌گیری از منابع داده‌ای گوناگون، مهم‌ترین مسائل پیش روی منطقه آزاد اروند را، که می‌تواند پایداری این منطقه را با چالش‌هایی اساسی مواجه کند، شناسایی کند.

۴. مسائل شناسایی شده

- مشخص نبودن هدف اصلی از تبدیل شدن منطقه به منطقه آزاد تجاری - صنعتی. هنوز حتی در بین مدیران، سیاست‌مداران و سیاست‌گذاران مرتبط با منطقه آزاد اروند به روشنی مشخص نیست که هدف اصلی از ایجاد این منطقه آزاد، ایجاد زمینه برای توسعه صادرات کشور است و یا ایجاد این منطقه به منظور استفاده از مزایای طرح‌شده در قانون برای مناطق آزاد تجاری، در جهت بازسازی، توسعه و بازگرداندن جمعیت به دو شهرستان آبادان و خرمشهر صورت گرفته است؛ امری که در تمام سال‌های پس از جنگ، به‌واسطه شکست سیاست‌های بازسازی هیچ‌گاه امکان تحقق نیافت. بدیهی است که هر یک از این اهداف، استلزام‌ها، برنامه‌ها و استراتژی‌های متفاوتی می‌طلبد که صورت توجه نکردن به آن‌ها، ممکن است تجربه تأسیس منطقه آزاد اروند را با شکست مواجه کند.

- باید توجه داشت که موفقیت یک منطقه آزاد در دستیابی به اهداف مدنظر از ایجاد این مناطق، منوط به دنبال کردن سه استراتژی است: (۱) جایگزینی استراتژی توسعه صادرات به جای استراتژی جایگزینی واردات؛ (۲) استراتژی تاکید بر مزیت‌های نسبی؛ (۳) استراتژی به

کارگیری تجارت خارجی به عنوان موتور محرک توسعه که در منطقه آزاد اروند به دلیل ابهام در هدف اصلی تعریف این منطقه به عنوان منطقه آزاد، به نظر می‌رسد بنا به دلایل گوناگون، توجهی به این سه استراتژی نشده و همین مسئله زمینه را برای انحراف منطقه از اهداف اصلی خود فراهم آورده است.

- مسئله دیگر عدم مطالعات کارشناسی در زمینه تعیین محدوده منطقه است. ابهام در هدف اصلی در ایجاد منطقه بیش از هر چیز خود را در تعیین محدوده منطقه نشان داده است. چه پیش و چه پس از گسترش مساحت منطقه به دستور رئیس جمهور، حسن روحانی، در سال ۱۳۹۲، به نظر می‌رسد مطالعات کارشناسی شده‌ای در این زمینه در جهت تعیین مناسب‌ترین محدوده با توجه به هدف اصلی انجام نگرفته است. اگر هدف اصلی از ایجاد منطقه آزاد اروند دنبال کردن اهداف معمول از تشکیل چنین مناطقی در جهان است، محدوده انتخاب شده پیش از گسترش بسیار نامناسب و پس از گسترش بسیار وسیع‌تر از استانداردهای موجود برای چنین مناطقی است؛ و اگر هدف از ایجاد این منطقه توسعه دو شهرستان آبادان و خرمشهر بوده است، قرار گرفتن بخش‌هایی از این دو شهرستان در خارج از محدوده منطقه حتی پس از گسترش محدوده توجیه‌ناپذیر است و می‌تواند مسائل مختلفی برای بخش‌هایی از این دو شهرستان که در محدوده کنونی قرار ندارند و در حدود ۱۰ درصد از کل جمعیت این دو شهرستان را در خود جای داده‌اند، ایجاد کند. از سوی دیگر، نداشتن مطالعات کارشناسی در تعیین محدوده منطقه سبب شده است که پروژه‌های در دست اجرای کشور عراق در دهانه فاو و منطقه خور عبدالله نادیده گرفته شود و دهانه فاو در این منطقه قرار نگیرد. همین موضوع می‌تواند با خارج کردن آبراه اروند از حیث ارتفاع پس از تکمیل این پروژه، مشکلات و مسائل عدیده‌ای برای منطقه آزاد اروند ایجاد کند. باید توجه داشت که عدم مکان‌یابی صحیح مناطق آزاد و سیاسی بودن این مکان‌یابی‌ها یکی از مسائل دیرینه‌ای است که در ادبیات موجود در ارتباط با سایر مناطق آزاد ایران نیز به آن اشاره شده و متأسفانه در گذر سال‌ها تلاشی در جهت رفع این ایراد صورت نگرفته است که آخرین نمود آن را می‌توان در تعیین محدوده منطقه آزاد اروند مشاهده کرد.

در ادبیات موجود به ضوابط اصلی و ثانویه زیر که در انتخاب مناطق آزاد و محدوده این مناطق باید مورد توجه قرار گیرد، اشاره شده است:

- ضوابط اصلی

۱. دوری از نواحی بحرانی و بحران‌زای خارج؛
۲. دسترسی به راه‌های آبی بین‌المللی؛
۳. دسترسی به مسیرهای عمده ارتباطی منطقه‌ای، داخلی و بین‌المللی؛

۴. اهمیت بازرگانی؛

۵. دسترسی مطمئن به صنایع همگانی و خدماتی؛

۶. دسترسی به نیروی کار و ساختارها و توان‌های اقتصادی مناسب؛

۷. دسترسی به نوار مرزی کشور.

- ضوابط ثانوی

۱. دسترسی به انرژی ارزان؛

۲. دسترسی به منابع معدنی؛

۳. اهمیت داد و ستد بین‌المللی با جاذبه‌های خارجی؛

۴. سهولت کنترل فیزیکی و امنیت منطقه آزاد؛

۵. برخورداری از شرایط آب و هوایی مناسب؛

۶. دسترسی به پسران‌های قابل توسعه؛

۷. دوری از پایگاه‌های نظامی عمده.

منطقه آزاد اروند و مکان‌یابی صورت گرفته برای این منطقه از نظر ضابطه اصلی ۱ و ضوابط فرعی ۵ و ۷ با چالش‌های اساسی مواجه است که جهت ایجاد امکان حضور سرمایه‌گذاران خارجی باید تمهیداتی پیرامون آن‌ها اندیشیده شود.

باید توجه داشت که تأسیس مناطق آزاد بیشتر در کشور و گسترش محدوده برخی از این مناطق در حالی که هنوز سایر مناطق آزاد در زمینه امکانات و تأسیسات زیربنایی با مسائل و چالش‌هایی مواجه‌اند، استراتژی کلان مناسبی نیست. تمرکز توان کشور بر ایجاد یک منطقه آزاد قوی در یک نقطه استراتژیک کشور که از تمامی شرایط و استانداردهای بین‌المللی موجود در این زمینه برخوردار است در مقایسه با ایجاد مناطق آزاد متعددی که هیچ‌یک در اندازه استانداردهای بین‌المللی موجود نیستند، ارجحیت استراتژیک دارد.

- ضعف در زمینه زیرساخت و تبعات آن. از بین رفتن زیرساخت‌های دو شهرستان خرمشهر و آبادان در دوران جنگ و توجه نکردن دولت‌ها به آن‌ها در تمامی سال‌های پس از جنگ، این دو شهرستان را به شدت دچار فقر در زمینه زیرساخت‌های لازم برای تأسیس چنین مناطقی کرده است. باید توجه داشت که در الگوهای موفق جهانی مناطق آزاد، دولت پیش از تأسیس چنین مناطقی، زیرساخت‌های لازم برای تأسیس آن‌ها را ایجاد می‌کند تا پس از تأسیس، تمام تمرکز مدیریت منطقه بر توسعه صادرات قرار گیرد. اما در مناطق آزاد ایران به صورت عام و منطقه آزاد اروند به صورت خاص، ایجاد زیرساخت‌های لازم برای چنین مناطقی به پس از تأسیس آن‌ها موکول و وظیفه آن به صورت کامل به سازمان‌های مدیریت‌کننده این مناطق واگذار شده است و تقریباً دولت کمکی در این زمینه

به این سازمان‌ها نکرده است. در نتیجه، این سازمان‌ها برای تأمین هزینه‌های لازم برای توسعه زیرساخت به زودبازده‌ترین روش‌ها که ایجاد زمینه برای واردات و یا فروش زمین بوده است، روی آورده‌اند که همین امر سبب چرخش این مناطق از تلاش در جهت صادرات به زمینه‌چینی برای افزایش واردات در جهت تأمین هزینه‌های این مناطق شده است. از سوی دیگر، با توجه به تجارب گذشته، فروش بی‌رویه زمین از سوی سازمان‌های مناطق آزاد اشکالاتی دارد: اول اینکه فروش اراضی سازمان‌ها بدون برنامه است و مبتنی بر طرح جامع و طرح کالبدی آن‌ها نیست؛ دوم اینکه اراضی بدون فراهم کردن امکانات اولیه زیربنایی نظیر آب و برق واگذار شده‌اند؛ سوم اینکه پس از اتمام اراضی سازمان‌ها، بازار خرید و فروش کاذب زمین در بین واسطه‌ها شکل خواهد گرفت و این امر سبب تحمیل قیمت‌های گزاف به سرمایه‌گذاران واقعی خواهد شد و توان رقابتی منطقه را با سایر مناطق آزاد از بین خواهد برد. مجموع این شرایط به گونه‌ای است که برای مثال، در منطقه آزاد کیش هزینه اجاره هر متر مربع زمین حدود دو برابر قیمت معمول برای چنین مناطقی است. در منطقه آزاد اروند اگرچه به نظر می‌رسد در مورد دوم به واسطه اقدامات انجام‌شده، نگرانی خاصی وجود ندارد اما نکته ۱ و به‌ویژه ۳ همچنان محل نگرانی است و مقایسه قیمت‌های زمین و اجاره در چند سال گذشته، گویای واقعی بودن این نگرانی در این منطقه است که در صورت توجه نکردن به آن، می‌تواند این منطقه را با چالش‌هایی جدی روبرو کند. به گونه‌ای که قیمت زمین در برخی مناطق این دو شهرستان در چهار سال گذشته به حدود سی برابر رسیده است و در آینده می‌تواند موانع جدی‌ای را برای ورود سرمایه‌گذاران واقعی به منطقه ایجاد کند.

- بی‌توجهی مدیریت منطقه به مزیت‌های نسبی ایران. یکی از کارکردهای مهم مناطق آزاد ایجاد زمینه برای سرمایه‌گذاری در زمینه مزیت‌های نسبی کشورهای اصلی جهت صادرات است. به نظر می‌رسد مدیریت منطقه آزاد اروند جهت ایجاد زمینه برای سرمایه‌گذاری هر چه سریع‌تر سرمایه‌گذاران داخلی عموماً غیرخصوصی در منطقه، توجه چندانی به مزیت‌های نسبی ایران در زمینه صادرات که البته بالفعل نمودن آن نیازمند وقت و بررسی‌های بیشتری است ندارد. ایجاد زمینه برای سرمایه‌گذاری شرکت‌های غیرخصوصی داخلی در زمینه‌های صنایعی چون فولاد و آلومینیوم در منطقه اروند که ایران توان رقابتی خاصی در این زمینه با سایر کشورهای جهان ندارد و تبعات زیست‌محیطی فراوان دارد گزینه‌های مناسبی برای جلب سرمایه‌گذار نیست که در دستور کار مدیریت منطقه قرار گرفته است. تمایل نداشتن شرکت‌های خصوصی برای سرمایه‌گذاری در این بخش و ورود شرکت‌های دولتی و یا شبه دولتی به این موضوع، خود، نمودی از عدم توان رقابت‌پذیری چنین صنایعی در ایران با صنایع مشابه مستقر در سایر نقاط جهان است.

- جذب سرمایه‌گذاری‌های واردات محور. صدور مجوزهایی چون مجوز کالای همراه مسافر و ایجاد زمینه برای واردات، به میزان ۷۰۰ میلیون دلار در سال (۴۰۰ میلیون دلار برای مصرف در منطقه و ۳۰۰ میلیون دلار برای خروج از منطقه)، سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته در منطقه را به سمت پاساژها و تأسیسات تجاری سوق خواهد داد که برای فعال نگه داشتن آن‌ها در سال‌های آتی باید همین سیاست‌های وارداتی و حتی بیشتر از آن دنبال شود و همین امر می‌تواند هدف منطقه را به صورت کامل از توسعه صادرات به واردات تغییر دهد. توجه نکردن دولت‌ها به این مسئله سبب اتخاذ سیاست‌هایی شده است که نافی هدف مناطق آزاد است و عملاً باعث افزایش قاچاق در این مناطق شده است. باید توجه داشت که جذب بی‌رویه سرمایه‌گذاری‌های داخلی در زمینه ساخت پاساژهای تجاری و مغازه خود مشوق واردات در سال‌های آتی خواهد بود و نیاز منطقه به ورود همیشگی کالا را تثبیت خواهد کرد که این با اهداف اولیه از تأسیس مناطق آزاد تطابق چندانی ندارد.

- توجه نکردن به تبعات افزایش واردات از منطقه اروند. ایجاد زمینه برای واردات ۷۰۰ میلیون دلار در سال از منطقه اروند می‌تواند تأثیرات قابل توجهی بر برخی شهرهای جنوبی کشور از قبیل گناوه و دیلم که در سال‌های گذشته الگوهای اقتصادی و تجاری خاصی در آن‌ها شکل گرفته است، بر جای گذارد که تبعات اقتصادی، اجتماعی و حتی سیاسی خاصی خواهد داشت که توجهی به این موضوع از سوی سیاست‌گذاران عالی کشور صورت نگرفته است.

- ضعف در زمینه جذب سرمایه‌گذاران خارجی معتبر. بررسی‌های اولیه نشان می‌دهد که منطقه آزاد اروند در جذب سرمایه و ترغیب کمپانی‌های معتبر بین‌المللی برای بالفعل کردن مزیت‌های نسبی کشور ناموفق بوده است همین عدم موفقیت می‌تواند منطقه را برای تأمین هزینه‌های خود به سمت الگوهای واردات محور در سال‌های آینده سوق دهد. بدیهی است که برای بهره‌گیری از موقعیت بسیار مناسب این منطقه باید موانع موجود در زمینه سرمایه‌گذاری شرکت‌های معتبر خارجی در منطقه - که در بخش‌های قبل به برخی از مهم‌ترین آن‌ها اشاره شد - برداشته شود.

- وضعیت نامناسب آبراه اروند. یکی از پیش‌زمینه‌های لازم برای احداث مناطق آزاد تجاری ایجاد اسکله‌هایی است که کشتی‌هایی با حداقل ۲۵ هزار تن ظرفیت امکان پهلو گرفتن و تخلیه بار را در آن‌ها داشته باشند. در منطقه آزاد اروند با توجه به وجود مشکلاتی در زمینه لایروبی رودخانه اروند عمق آبخور این رودخانه تنها ۴ متر بوده که فقط امکان پهلو گرفتن کشتی‌هایی تا ۵۰۰۰ تن، آن هم در شرایط خاص، در اسکله‌های

این منطقه وجود دارد. باید توجه داشت که حل نکردن مسئله لایروبی اروند در تمامی سال‌های گذشته صرفاً به دلیل همکاری نکردن کشور عراق نیست و نبودن هماهنگی‌ها و نبودن تفاهم‌های داخلی بین دستگاه‌های مختلف نیز در این زمینه مؤثر بوده است. در این زمینه، به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین مباحث اختلاف بین برخی نهادهای داخلی در زمینه مالکیت کشتی‌های غرق‌شده در این رودخانه است. باید توجه داشت که از ۶۷ کشتی غرق‌شده در آبراه ۳۴ کشتی در حوزه ایران قرار دارد و همچنان اقدامی در خور برای بیرون کشیدن کشتی‌های بزرگ غرق شده صورت نگرفته است.

- محدود بودن صادرات منطقه به کشور عراق. بررسی‌های انجام‌شده نشان می‌دهد مقصد صادرات منطقه آزاد اروند صرفاً کشور عراق است و به نظر می‌رسد تمهیداتی برای ورود به بازار سایر کشورهای منطقه حتی کویت - که یکی از دیگر کشورهای بسیار نزدیک به منطقه است - اندیشیده نشده است. این محدود بودن مقصد صادراتی می‌تواند در سال‌های آینده با ورود سایر رقبای منطقه‌ای چالشی جدی برای صادرات از منطقه آزاد اروند ایجاد کند.

- محدودیت‌های موجود در زمینه بالفعل کردن پتانسیل‌های گردشگری بی‌نظیر منطقه. این منطقه علی‌رغم آنکه در سال‌های پیش از انقلاب یکی از مقصدهای مهم گردشگری در جنوب کشور و حتی خاورمیانه بوده است، به علت بعضی محدودیت‌های سیاسی و فرهنگی موجود، امکان بهره‌گیری از این پتانسیل قابل توجه را ندارد. بدیهی است که محدود کردن توان رقابتی منطقه در مقایسه با سایر مناطق مشابه در خاورمیانه، امکان رقابت را از این منطقه می‌گیرد و احتمال موفقیت آن را در مقایسه با سایر مناطق مشابه به شدت کاهش خواهد داد. - بی‌توجهی به اثرهای زیست‌محیطی اقدامات و سیاست‌گذاری‌ها. به نظر می‌رسد به خاطر فشارهای وارد بر مدیریت منطقه در جهت تأمین هر چه سریع‌تر هزینه‌های زیرساختی منطقه و جلب هر چه بیشتر سرمایه‌گذاران، توجه چندانی به اثرها و تبعات زیست‌محیطی اقدامات و سیاست‌گذاری‌های انجام‌شده در منطقه صورت نمی‌گیرد که همین امر می‌تواند در سال‌های آینده تبعات زیست‌محیطی، اقتصادی و اجتماعی قابل توجهی را در پی داشته باشد. تصمیم‌گیری در جهت تأسیس برخی صنایع آلاینده در منطقه از همین منظر قابل تحلیل و بررسی است.

- بی‌توجهی به اثرهای اقدامات کشور عراق در منطقه خور عبدالله. همان‌طور که پیشتر نیز بیان شد، کشور عراق در منطقه خور عبدالله اقدامات بزرگی در دست اجرا داشته در صدد تأسیس یک مگاپورت است که توجه نکردن به آن می‌تواند آینده منطقه و سرمایه‌گذاری‌های انجام‌شده در آن را با مسائل و چالش‌های جدی مواجه کند. این

سرمایه‌گذاری به نظر می‌رسد یکی از مهم‌ترین عواملی است که انگیزه طرف عراقی را برای حل مسائل اروند کاهش داده است.

- مشکلاتی در زمینه رقابت بانک‌های خارجی و داخلی. بالا بودن نرخ بهره بانک‌های داخلی در منطقه یکی از مسائلی است که امکان رقابت را از بانک‌های خارجی گرفته و در نتیجه تمایل آنها را برای ورود و سرمایه‌گذاری در منطقه کاهش داده است. باید توجه داشت که بدون ایجاد زمینه برای ورود این بانک‌ها، فعال شدن تولید در منطقه و بهره‌گیری از پتانسیل‌های بالقوه آن با مسائل و چالش‌هایی اساسی روبرو است.

- حاکمیت چند گانه در منطقه. وجود مسائلی در زمینه حاکمیت چند گانه در منطقه بین دستگاه‌های دولتی و شبه دولتی مختلف، مسائل و چالش‌هایی را در زمینه مدیریت بهینه منطقه به وجود آورده است که باید تمهیداتی پیرامون آن اندیشیده شود.

- افزایش شوری آب اروند و شوری پیش‌رونده آب در منطقه. روند رو به رشد شوری آب اروند که ممکن است به واسطه اقدامات کشور عراق در ایجاد سد در بالادست، برای تأمین آب شرب شهر بصره تشدید شود و حتی کشتی‌رانی در سطح کنونی آن را در آبراه اروند، با مسائل و چالش‌هایی جدی مواجه کند، یکی از مهم‌ترین چالش‌های زیست‌محیطی پیش روی منطقه در سال‌های آینده است که می‌تواند ادامه فعالیت‌های گوناگون در شهرستان آبادان را با مشکلات اساسی روبرو و این جزیره را غیر مسکون کند. شایان ذکر است که در سال‌های گذشته در حدود ۳۰ درصد نخیلات منطقه به دلیل همین مشکل از بین رفته و در شرایط کنونی آب رودخانه اروند حتی برای مقاصد کشاورزی نیز مناسب نیست.

- حضور و تراکم زیاد نیروهای نظامی در منطقه. یکی از دافع‌های مناطق آزاد برای سرمایه‌گذاران خارجی، حضور و تراکم زیاد نیروهای نظامی و امنیتی در منطقه است. منطقه آزاد اروند یکی از مناطق کشور است که در آن شاهد بیشترین تراکم نیروهای نظامی هستیم. این موضوع می‌تواند چالش‌هایی جدی را برای جلب سرمایه‌گذاری در منطقه ایجاد کند که باید تمهیداتی پیرامون آن اندیشیده شود.

- استفاده نکردن از پتانسیل جمعیت ۳ میلیون نفری شهر بصره. به فاصله ۲۰ کیلومتری از آبادان، شهر بصره عراق قرار گرفته است که یکی از مناطق مهم اقتصادی و جمعیتی کشور عراق است؛ اما وجود موانعی در جهت ایجاد زمینه برای ساکنان این شهر جهت تأمین مایحتاج روزانه خود امکان بهره‌گیری از این پتانسیل قابل توجه را برای منطقه آزاد اروند از بین برده است.

متنوع نبودن سرمایه‌گذاران خارجی منطقه از نظر ملیت. علاوه بر آنکه منطقه آزاد اروند در جلب شرکت‌ها و کمپانی‌های معتبر بین‌المللی جهت سرمایه‌گذاری در منطقه موفق نبوده

است، سرمایه‌گذاران خارجی حاضر در منطقه نیز از نظر ملیت چندان متنوع نیستند که همین امر آسیب‌پذیری منطقه را به دلیل تلاطم‌های سیاسی افزایش می‌دهد. در حال حاضر، هفت سرمایه‌گذار عراقی، یک سرمایه‌گذار چینی، دو سرمایه‌گذار ترک، دو سرمایه‌گذار آلمانی، دو پاکستانی، یک اتریشی و یک اماراتی در منطقه سرمایه‌گذاری کرده‌اند. باید توجه داشت که ایجاد زمینه مناسب برای سرمایه‌گذاری در منطقه صرفاً از حیطة اختیارات مدیریت منطقه خارج است و تا حدود زیادی به سیاست‌های کلان نظام سیاسی مستقر در کشور ارتباط می‌یابد.

- تهدیدهای ناشی از پدیده گرد و غبار. یکی از دیگر مخاطرات محیط‌زیستی که منطقه و سرمایه‌گذاری‌های انجام شده در آن را در معرض مخاطراتی جدی قرار داده است پدیده گرد و غبار است که می‌تواند تبعات نامناسبی را برای منطقه و سرمایه‌گذاری‌های صورت گرفته در آن، در پی داشته باشد.

- ضعف منطقه در زمینه آمار. نبودن آمار و اطلاعات کافی در خصوص شاخص‌های کلیدی و عملکردی منطقه یکی از دیگر مسائلی است که می‌تواند در سال‌های آینده منطقه را با مسائل و چالش‌هایی اساسی مواجه کند. البته بنا بر اظهار نظر مقام‌های منطقه به نظر می‌رسد تفاهم‌هایی با مرکز آمار و شرکت‌های خصوصی جهت جمع‌آوری آمار و اطلاعات صورت گرفته است.

- نامناسب بودن مکانیزم انتخاب اعضای هیئت مدیره مناطق آزاد. در کشور، مکانیزم مشخصی برای انتخاب اعضای هیئت مدیره مناطق آزاد وجود ندارد و به نظر می‌رسد ملاحظات و روابط سیاسی بیش از هر عامل دیگری نقشی تعیین‌کننده در انتخاب اعضای هیئت مدیره این مناطق و در نهایت مدیران عامل آن‌ها دارد. این مکانیزم مهم انتخاب اعضای هیئت مدیره این شائبه را پدید می‌آورد که لزوماً مناسب‌ترین مدیران برای مدیریت این مناطق انتخاب نمی‌شوند و همین موضوع می‌تواند آثار مخربی بر وضعیت مناطق و دستیابی آن‌ها به اهداف تعیین‌شده بر جای گذارد.

مسائلی که برشمردیم، از مهم‌ترین مسائلی است که برای بهره‌گیری از پتانسیل قابل ملاحظه منطقه آزاد اروند باید به آن‌ها توجه کرد و تمهیداتی مناسب برای مواجهه بهینه با آن‌ها اندیشیده شود. مطالعه ادبیات موجود در زمینه مناطق آزاد ایران گویای آن است که برخی از این مسائل منحصر به منطقه آزاد اروند نیست و سایر مناطق آزاد ایران نیز با مسائل مشابهی روبرو هستند.

۵. جمع‌بندی و نتیجه

ارزیابی ۶۰ منطقه از ۸۶ منطقه آزاد جهان که مورد بهره‌برداری طولانی مدت قرار گرفته‌اند، نشان می‌دهد که ۲۵ منطقه به طور کامل موفق بوده، ۱۰ منطقه به موفقیت نزدیک بوده‌اند، ۷ منطقه تا حدودی موفق و ۱۸ منطقه به وضوح ناموفق بوده‌اند. بیشتر موارد ناموفق از سال‌های ۱۹۷۰ م به بعد شروع به کار کرده‌اند. از عوامل ناکامی مناطق آزاد ناموفق جهان می‌توان به این موارد اشاره کرد: (۱) مکان‌یابی نادرست این مناطق؛ (۲) ضعف مدیریت مناطق؛ (۳) بی‌ثباتی‌های سیاسی کشور؛ (۴) نارسایی امکانات اولیه و تأسیسات؛ (۵) عوامل بازدارنده فرهنگی و اجتماعی؛ (۶) ضعف و بی‌ثباتی قوانین؛ (۷) وجود نداشتن مزیت‌های نسبی برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی. همان‌طور که در مسائل اشاره شده در این مقاله نیز مشخص است، از بین عوامل فوق، به نظر می‌رسد در منطقه آزاد اروند موارد ۱، ۲، ۳، ۴ و ۵ مواردی جدی است که برای بهره‌گیری از پتانسیل قابل توجه این منطقه باید تمهیداتی برای حل آن‌ها اندیشیده شود. باید توجه داشت که بدون توجه به مسائل و آسیب‌های فوق و اندیشیدن تمهیداتی برای حل آن‌ها، تجربه منطقه آزاد اروند، همانند سایر مناطق آزاد کشور با شکست روبرو خواهد شد که با توجه به موقعیت بسیار استراتژیک این منطقه این شکست تبعات سنگینی برای کل کشور در پی خواهد داشت.